

Johan van Beverwijck (1594-1647) in het werk van Mandeville

Johan van Beverwijck is een zeer belangrijke bron voor Bernard Mandeville geweest. Informatie over de arts en schrijver Van Beverwijck, die hoofdzakelijk in het Nederlands en voor iedereen schreef, is ruimschoots voorhanden op het internet.

Om de relatie tussen Van Beverwijck en Mandeville te verduidelijken volgen hier vier aandachtspunten, namelijk

- *Enkele in het oog lopende voorbeelden*
- *Johan van Beverwijck, Schat der gesontheyt (1636), dl. i, 'Van de bewegingen des Gemoedts in 't gemeen', hfst. 1.*
- *Hippocratisch = wetenschappelijk*
- *Anatomische analogieën in Van Beverwijck, Schat der Ongesontheyt*

I. Enkele in het oog lopende voorbeelden

- 1) Mandeville heeft zijn *Schooloratie* (1685) vooral opgebouwd door gebruik te maken van de in die tijd zeer populaire en algemeen bekende werken van Van Beverwijck, met name *Schat der gesontheyt* (1636), dl. i, 'Van de bewegingen des Gemoedts in 't gemeen'. De eerste zin van de *Schooloratie*, het eerste werk van Bernard Mandeville, luidt: 'Recte Sallustius: *omnis, inquit, nostra vis in animo et corpora sita est.*' In het Nederlands vertaald: 'Terecht zei *Sallustius*: "Al ons vermogen ligt zowel in de geest als het lichaam. Deze uitspraak van Sallustius (86-35 v.C.), uit *De oorlog met Catalina*, wordt door Van Beverwijck al in het begin opgevoerd, zoals blijkt uit de tekst van Van Beverwijck die hieronder is opgenomen.
- 2) Een andere bron van Mandevilles schooloratie is de lof van de geneeskunst die Erasmus rond 1500 had geschreven. Dit Latijnse geschrift van Erasmus is door de zorg van Van Beverwijck in Nederland uitgegeven en was opgenomen in de werken van Van Beverwijck. Een Nederlandse vertaling van dit stuk van Erasmus verscheen pas in het begin van de 20e eeuw.
- 3) Mandeville heeft de inhoud van de befaamde 'Moraal' van *De morrende korf of eerlijk geworden schurken* ('The Grumbling Hive or Knaves turn'd Honest') gedestilleerd uit Johan van Beverwijck, *Schat der gesontheyt* (1636), dl. i, hoofdstuk 1, 'Van de bewegingen des Gemoedts in 't gemeen', Van Beverwijck schrijft hierin, na het overnemen van kritiek van Aristoteles op de stoïcijnse filosofen, dat niet onbewogenheid maar de gematigde beweging tot voortreffelijke daden leidt, wat ook de leer is van de filosofen die *Aristoteles* navolgen. "Wij moeten daarom begrijpen dat de genezing van onmatigheid van de bewegingen niet bestaat in het geheel wegnemen of met

de wortels deze uit te trekken, maar alleen in het afsnijden en snoeien van datgene dat kwaad en overtollig is, en het goed te laten blijven. [Cursief ACJ] Daarin volgende het voorschrift van de goede geneesmeesters die slechts de kwade humeuren afzetten en de goede bewaren, zoals ook de hoveniers die het onkruid alleen uitwieden en de goede kruiden begieten, om zoveel te beter te kunnen groeien, de bomen ook wel te snoeien van overtollige takken, maar deze niet uit te roeien. Aldus moet men te werk gaan in 't bedwingen van onze beroerten en niet zonder onderscheid deze rukken uit de schoot van de natuur. *Want in plaats van voordeel te doen, zou men achterwaarts gaan, en alles bederven.*" [cursief ACJ]

- 4) '*Gebonden en ingekort* ('Loft and bound'), als weergegeven op de titelplaat, blz. 71, van dit hoofdstuk.
- 5) *Achterwaarts gaan en alles bederven*, ('go backwards and destroy, or ruin, everything') betekent, conform Mandeville, terug gaan naar wat Van Beverwijck de 'eerste wereld' noemt en naar zijn beeld van de 'eikels' .
- 6) *Eikels* ('acorns') staan verderop in *Schat der gesontheit* (ed. 1643), blz. 339-42. Van Beverwijcks lemma betreffende eikels begint aldus: 'De eikels zijn door alle heidense schrijvers niet alleen beschouwd als de oudste vruchten, maar ook als het enige voedsel, waarbij de eerste *wereld* alleen placht te leven.'
- 7) Bovendien bevat het onderstaande stuk van Van Beverwijck nog twee elementen die bij Mandeville voorkomen. Het eerste is een gedicht van Horatius, dat staat in Mandevilles, *Treatise* (1730), blz. 362. Het tweede is een zegswijze: 'Ook het ongeluk in de beste vouw slaan'. Dit spreekwoord 'in de beste vouw slaan' betekent: zo gunstig mogelijk uitleggen. Vgl. Bernard Mandeville, *De wereld gaat aan deugd ten onder* (2006), blz. 55: 'Om menslievend te zijn, moeten we dus in de eerste plaats de gunstigste interpretatie die maar mogelijk is, geven aan alles wat anderen doen of zeggen.'

II. Johan van Beverwijck, *Schat der gesontheit* (1636), dl. i, 'Van de bewegingen des Gemoedts in 't gemeen', hfst. 1.

(N.B. De teksten in de verschillende uitgaven van het werk van Van Beverwijck zijn niet dezelfde. Deze tekst is van 1643, de laatste editie die tijdens het leven van de auteur verschenen is; blz. 72-84.)

Na citaten van Montaigne, Robert Burton, Euripides, Democritus en Diego de

Roias, volgt eerst nog het nu volgende gedicht van Jacob Cats.

*Wil iemand gezond zijn, die moet voor alle dingen
Zijn drift, hartsgewoel, zijn hartstochten bedwingen;
Want als het binnenste in goede vrede staat,
Het lijf en zijn gevolg dan wordt er door gebaat.
Welaan dan, schuwt verdriet, en nijd, en minne-vlagen,
En wilt te grote vreugd' en onstuimig bloed verjagen,
Drijft eer en geldzucht weg, jaagt angst uit uw geest,
En maakt dat gij alleen de grote Schepper vreest.
Ik wil nog evenwel van niemand ooit begeren,
Dat hij uit zijn gemoed zal alle begeertes weren,
Een verstandig hovenier besnoeit het welig kruid,
Maar roeit nog evenwel geen stam of wortel uit.
Een boom met 'n wilde aard die kan het enten baten,
Hij kan door goed beleid zijn wrange vruchten laten;
Gij moogt dan, zo ge kunt, verdrijven uw pijn,
Uw hart mag evenwel niet ongevoelig zijn.*

“De vermaarde Cicero in zijn 3. boek van de *Tusculaanse vragen*. verwondert zich niet zonder gewichtige reden erover, dat, aangezien wij bestaan uit ziel en lichaam, voor de ziekten van het lichaam een kunst gevonden is om deze te genezen; en dat er geen moeite gedaan wordt om de geneeskunst der zielen te vinden en hun kwellingen te hulp te komen. De gebreken van het lichaam worden gewoonlijk gerekend het werk alleen van de *dokters* of *medici* te zijn, en die van de ziel aan de *theologanten* overgelaten. Maar alzo onze *Galenus* wel ernstig vermaant dat men zich niet moet inbeelden dat het alleen de filosofen zou betreffen de bewegingen der zielen te bestieren, maar dat het ook het werk is van de *medicus*, omdat deze niet alleen de geest en het gemoed beschadigen, maar ook het lichaam van zijn gezondheid beroven: zo is het meer als redelijk, dat wij volgende de vermaning van die grote leermeester, ook hier, daar wij het lichaam leren bewaren voor ziekte, niet overslaan van hetgeen enigszins deze kan bezorgen, zoals daar zijn de *passies* en de bewegingen van het gemoed, die door verscheidene wijsgerigen ziekten der zielen genoemd worden.

‘Alle onze macht, zegt de Romeins historieschrijver *Sallustius*, bestaat in gemoed en lichaam. Wij gebruiken meest de heerschappij van 't gemoed of de geest en den dienst van 't lichaam.’ Dit behoorde voorwaar wel aldus te geschieden, maar het gaat dikwijls zo bij de mensen dat het de geest maakt tot een dienstknecht van de lichamelijke wellusten. Ja, de schrijver zelf van die goede spreuk werd mee zulks ten laste gelegd door de oudvader *Lactantius*, dat hij zijn eigen goede spreuk met zijn kwaad en ongebonden leven zou te niet gedaan hebben. Daarom zei *Anacharsis* zeer goed dat er geen dier de mens schadelijker was dan de mens zelf, omdat hij heersende over alles, zichzelf niet kon regeren, noch zijn begeerte in de toom houden. De ervaring leert ons dagelijks de waarheid van deze spreuk. En wie is er die daar enigszins aan zou kunnen twijfelen, daar ook de Apostel zelf aan de Romeinen bekent, dat hij niet het goed deed dat hij wel wilde doen, maar veeleer het kwaad dat hij niet wilde en dat in zijn vlees geen goed woonde? De Spanjaarden hebben derhalve geen ongelijk als zij God bidden om bewaard te wezen voor zichzelf. Voorwaar ons gemoed is met zo veel

ontroeringen beslommerd, door zo veel ongestuimigheden ingenomen, dat deze ons niet alleen de rede benemen, en de verstandloze beesten gelijk maken, maar ook van de gezondheid, ja het leven zelf dikwijls beroven.

Deze ontroeringen of *passies*, gelijk de Griekse naam *πάθη* door sommigen in 't Latijn *passiones* overgezet wordt, maar beter *affectus* of *affectiones*, zullen wij den naam geven van bewegingen van het gemoed, naar het voorschrift van *Cicero*, die deze *commotiones animorum* en ook eenvoudig *permotiones* genoemd heeft, met bekwaamere benaming dan hij deze elders *perturbationes* noemt. Want *perturbatie* betoont met de naam zelf dat ze kwaad is, zoals *Cicero* ook bekend: te weten, zij *turbeert* en ontstelt de gerustheid indien ze terecht *perturbatie* genoemd mag worden. Sommigen hebben deze liever niet ziekten van het gemoed genoemd, omdat zodanige namen alleen passen op zulke bewegingen van het gemoed, die buiten het spoor van de rede lopen. Maar hier wordt een benaming vereist die ook plaats kan hebben in de beweging van het gemoed die binnen haar palen blijft, en de Grieken *metriapahtiam*, dat is, middelmatige beweging noemen, zoals zeer goed opgemerkt is door mijn goede meester, de hooggeleerde *Gerard Vossius* in zijn vermaarden *Rhetorica*.

Als dan deze bewegingen van het gemoed boven de maat gaan, ontstellen zij meteen het lichaam en door de grote gemeenschap die er is tussen de ziel en het lichaam, die elkaar zowel het goed als het kwaad dat ze hebben, steeds mede delen. Al zolang wij hier in 't leven zijn (zei *Plutarchus* uit *Plato*) heeft de natuur het lichaam en de ziel zo vast aan elkaar gebonden, dat de een niet wel kan varen zonder de ander. Zo schrijft ook *Theophrastus* zeer juist dat de ziel veel zware ziekten in het lichaam brengt en dat ze voor haar woonplaats kwade huur betaalt. Maar dat het haar ook niet goed bekomt, omdat ze, als het lichaam zwak wordt, mede verzwakt en daarmee ook afscheidt. Hierom vermaande wel te recht *Zamolxes*, een koning en wijze onder de Geten, dat men in 't onderhouden van de gezondheid wel acht behoorde te nemen op de bewegingen van het gemoed, zoals *Plato* van hem verhaalt in *Timaeo*; waar hij ook zelf de gezondheid beschrijft uit de overeenstemming van het lichaam met de ziele. Want zelfs de dagelijkse ervaring leert ons dat het lichaam verandert en ontroerd wordt door de bewegingen van de zielen. Ziet men niet hoe dat de mens door een plotselinge boodschap met een droevige of blijde tijding, in zijn gezicht en al zijn leden verandert? Zo gaat het met de gramschap, vrees, liefde en andere ontroeringen. Dat de ziel mede beweegt en ontroerd wordt door het lichaam ziet men niet alleen in razende koorts en andere ziekten, maar ook in dronken lieden, van wie de dichter *Horatius* aldus gesproken heeft 1. *Epist.* [zie ook *Mandeville, Treatise*, p. 362]

*Wat leert ons dronkenschap al vreemde kuren drijven,
Zij meldt wat niet dient, zij doet de vrienden kijken,
Zij maakt dat menig mens ook zonder wapens vecht,
En doet ik weet niet wat, al is het tegen recht,
Zij weet een bleke angst en droefheid af te breken,
Zij kan een trage tong bevallig leren spreken,
Zij wekt de geesten op en gunt een schamel man,
Dat hij geweldig rijk en vrolijk schijnen kan.*

Zelfs ook, zegt *Plutarchus*, de bewegingen van het gemoed worden door het lichaam dikwijls verwekt en betekenen dat het lichaam niet wel gesteld is en tot ziekten geneigd. Men ziet dikwijls dat sommige mensen zonder enige uiterlijke oorzaak bedroefd of bevreesd worden, dat anderen om beuzelingen zichzelf storen en kwellen. Hetwelk geschiedt, zoals *Plato* schrijft, omdat er enige kwade dampen in de hersenen optrekken en 't gemoed met de ziel ontstellen. Degenen die zo'n verandering overkomt, moeten volgens de vermaning van *Plutarchus* zichzelf onderzoeken en geen uiterlijke oorzaak vindende, dan vrij oordelen dat er een in 't lichaam is die 't gemoed aldus beroert, en derhalve geweerd moet worden. Dit bevestigt mede *Aristoteles* in 't eerste Boek en Hoofdstuk van de ziel, zeggende, dat van alle bewegingen van het gemoed het lichaam mede komt te lijden, en dat zulks daaruit blijkt, dat wij de ene tijd door sterke en opmerkelijke bewegingen niet veranderen, de andere door kleine en nietige zeer ontstellen. Daarnaast ook omdat sommigen al is hun niets verschrikkelijks voorgevallen, nochtans flink bang zijn, zoals wij dagelijks zien bij degenen die steeds vrezen gevangen te zullen worden, al is er niets van aan. Ditzelfde wordt mede aangeroerd door de wijze koning *Salomon*, waar hij zegt: 'Het lichaam de verderving onderworpen zijnde, bezwaart de ziel de aardse woonplaats, onderdrukt de geest.' En voorwaar gelijk een dikke wolk de stralen van de zon stuit en verduistert, zo ook een kwade gesteltenis van het lichaam bedwelmt het gemoed en de ziel, zijnde als het licht en de zon van ons lichaam. Zodat *Plato* zeer wel beveelt het leven der mensen in een gelijke en eenparige mate te onderhouden, opdat het een niet wassende boven het ander, de gezondheid geen afbreuk moet doen.

Maar hier wordt wel gevraagd of dan alle bewegingen van het gemoed schadelijk voor de lichamen zijn of dat er enige als goed en gezond mogen worden beschouwd? Sommigen menen dat er geen van allen tot de gezondheid dient behalve de vreugd en matige blijdschap. Andere zijn van gevoelen, dat niet alleen de blijdschap, maar ook de andere bewegingen, indien ze met mate geschieden, tot gezondheid kunnen strekken. En zulks wordt door onze *Galenus* ook bevestigd. Wat als de ziel in een gestage stilte is zonder zorg of begeerte, dan wordt het lichaam tot koude ziekten klaargemaakt. Daartegenover als deze al te bezig is, en door gramschap, bekommring, blijdschap al te zeer beroerd wordt, dan verwekt ze hete ziekten. Hierbij voegt *Galenus* dat hij veel ziekten genezen heeft alleen door het matigen van de bewegingen van het gemoed en dat hij zulks ook van *Esculapius* geleerd heeft. Zodat ik voor vaststaand houd dat het tweede gevoelen het beste is, daarin mede volgende mijn welgemelde meester *Vossius*, die schrijft dat de wijze God de bewegingen in ons gemoed gestort heeft, om als hulpmiddel te zijn tot voortreffelijke werken. Want wat wind is voor het schip, dat is voor ons de beweging van het gemoed, in de matigheid waarvan de gerustheid, ja het geluk van ons leven bestaat. Door deze worden wij gedreven tot hetgeen ons de rede leert. Maar als de reden zichzelf van 't roer laat stoten, dan leiden zij niet tot deugd, maar tot allerhande ongeregeldeid en worden aldus echte ziekten van het gemoed. Hetwelk niet geschiedt in een wijs man die niet zonder beweging is, maar deze regeert. Van zo iemand zegt men gewoonlijk dat hij meester van zijn passies is. Wij hebben hiervan een fraai voorbeeld in deze *Socrates*, die toen hij door twee kwade vrouwen (die hij om zijn geduld te oefenen, genomen had) uit het huis

geruzied was, en voor op de bank zittend uit het venster met water begoten werd, evenwel in geen gramschap uitbarstte, doch zulks met een effen gemoed verdroeg, alleen zeggend dat hij wel gedacht had dat na zo veel donder nog regen zou vallen. Zodanige gerustheid van het gemoed en matigheid van om zijn bewegingen in te houden, is voor alle mensen tot het behoud van de gezondheid zeer nodig, zodat men altijd gereed en gewapend behoort te zijn tegen alle stoten en toevallen van de fortuin, hetzij goede of kwade; overdenkende dat ons leven hier niet anders als een oorlog op de aarde en een reis van de opgang tot de ondergang. Onze bedoeling is evenwel niet de mens als een steen of stok onbeweeglijk en ongevoelig te maken. Want het is even onmogelijk zonder enige bewegingen van het gemoed te zijn als zonder eten en drinken. Maar wij willen alleen vermanen dat voorspoed en tegenspoed met een effen gemoed opgenomen moeten worden, omdat alle dingen, zoals de wijze man zegt, hun keer en wederkeer hebben. En het is ook malligheid zich te kwellen in hetgeen dat wij niet kunnen beteren en helemaal buiten onze macht is, zoals zeer stichtelijk door de wijze *Epictetus* opgemerkt wordt. Maar in het bijzonder is een effen en kloek gemoed nodig voor degenen die aan vorstenhoven verkeren en die in staten en hoge ambten verheven zijn. Want als de kans komt te keren, en zij verlaten of afgezet worden, dan vallen ze geheel in duigen, ja sommigen, zoals ik gezien heb, door grote verslagenheid in de dood zelf. Hetwelk geschiedt omdat ze hier al hun zinnen en al hun geluk stellen in de hoogheid en gunst van de mensen, die zo plotseling kan veranderen. Hierop heeft misscheien de wijsgerige *Democritus* gedoeld, toen hij zei dat degene die gerust wil leven, in 't bijzonder, noch in 't algemeen niet veel ter hand moest nemen. Want die zich met veel dingen belast, stelt zichzelf onder de macht van de fortuin, daar het zekerste is deze zelden te beproeven, maar altijd op haar bedacht te zijn en zichzelf van haar getrouwheid nooit iets toe te zeggen. Hoopt men ergens op of heeft men iets voor, men zal het zo nemen dat zulks volgen zal, bijaldien dat er geen beletsel of verhindering tussen valt. Hierom zegt men dat een wijs man niet buiten de bedoeling verrast wordt, niet dat hij van het menselijke toeval bevrijd is, maar wel van misslagen. Alles gelukt hem juist niet zoals hij gewild, maar wel zoals hij gedacht heeft. En vooral heeft hij gedacht dat zijn voornemen iets zou kunnen tegenstaan. Nu is het noodzakelijk dat de rouw van 't gene ons mist, zo na niet gaat wanneer wij zo vast op de goede uitkomst niet gestaan hebben. Het gemoed dient van alle uitwendige dingen tot zichzelf geroepen te zijn, laat het op zichzelf vertrouwen, bij zichzelf vrolijk zijn, dan zal het geen schade voelen en ook het ongeluk in de beste vouw slaan [zo gunstig mogelijk uitleggen; Mandeville, *FOB* i, p. 254: 'To be charitable...we ought to put the best construction on all that others do or say']. De wijsgerige *Zeno*, toen hem bericht werd dat al zijn goed op zee gebleven was, zei hij *De fortuin gebiedt mij nu gemakkelijker in de wijsheid te gaan oefenen*. De wrede koning *Lysimachus* dreigde de wijsgerige *Theodorus* te doen sterven en onbegraven te laten, waarop hij antwoordde: *Gij hebt waarin u te behagen. Een kop met bloed is in uw macht, maar west niet zo zot dat gij meent dat mij daaraan veel gelegen ligt of ik boven of onder de aarde verrot*. *Canius Julius*, een zeer voortreffelijke Romein, toen hij met de dwaze keizer *Caius Caligula* enige woorden gehad had en van hem op zijn afscheid deze groet kreeg *Gij behoeft u met geen*

zotte hoop te strelen, ik heb last gegeven om u ter dood te brengen, gaf anders geen antwoord dan dat hij hem bedankte en tegen zijn vrienden, die hierover zeer bedroefd waren, zei hij Wat treurt gij: hetgeen door jullie onderzocht werd of de ziel onsterfelijk is, zal ik nu weten. En na het schavot gaande, toen een wijsgerige die hem gezelschap hield, vroeg *Cani, wat denkt gij nu?* Gaf als antwoord *Ik heb voor in dat schielijk oogmerk erop te letten of de ziel zal voelen dat ze uitgaat,* en beloofde, indien hij iets bevond, dat hij de vrienden rondom zulks zou berichten, hoe het met de zielen gelegen was. Ziet hier, zegt *Seneca* (die hetzelfde mede onder zijn meester Nero kloekmoedig doorstaan heeft) wel terecht, midden in het onweer de stilte ziet een gemoed de eeuwigheid waardig, dat op de laatste trap zijn uitgaande ziel vraagt, en hij leert niet alleen tot de dood toe, maar in de dood zelf. Wij zouden ook uit de nieuwe historiën kunnen verhalen voorbeelden van degenen die mede het allerverschrikkelijkste, zoals volgens *Aristoteles* de dood is, zonder schrik ontvangen hebben. *Jan Frederik*, hertog van Saksen, toonde geen ontsteltenis toen hem vanwege keizer *Karel* aangezegd werd te moeten sterven. Wie kan zonder tranen vol verwondering lezen het voortreffelijk afscheid van *Maria* koningin van Schotland en 'tgeen nu onlangs gebeurd is met de *Viceroy* van *Ierland*, geen van beiden ergens in behoevende te wijken de manhaftigheid van de Ouden? Kan een mens zijn gemoed zelfs in de dood gerust stellen, hoe veel lichter zal hij hetzelfde kunnen doen in andere dingen, die niet eens daarmee te vergelijken zijn? En deze effenheid van gemoed houdt niet alleen de ziel in gerustheid, maar ook het lichaam buiten ontroeringen, waarin een groot deel van de gezondheid bestaat. Daarom heeft de Italiaanse geneesmeester *Gardanus* zeer juist geschreven dat de mensen het langst leven die naar wereldse dingen niet veel vragen, die eer, staat, rijkdom, hoogheid niet veel achten, en integendeel, dat die anderen regeren en altijd naar een hogere staat streven, omdat ze zeer gevoelig en snel geraakt zijn, geen hoge bout schieten [leeftijd bereiken] en zelden zo oud worden als degenen die hun hart, zoals men gewoonlijk zegt, in een bont lapje leggen en Gods water over Gods akker laten lopen. Zodat de gerustheid van het gemoed het beste middel is om lang in gezondheid te leven. Maar ik versta bij deze gerustheid niet een ontbloot zijn van alle geneigdheid waardoor de mens geheel ongevoelig zou zijn, maar alleen de matigheid in alle bewegingen. Zodat ik meen dat *Aristoteles* wel terecht berispt de *stoïcijnse filosofen*, die de deugd stelden in een onbeweeglijkheid van alle bewegingen, deze beschrijvend als onmatige driftigheid en misprijzen derhalve aldus zowel deze ongevoeligen (meestendeels dom, bot en plomp) als degenen die geheel uit de band springen. Want gelijk enerzijds een ontsteld gemoed niet bekwaam is om zijn werk goed uit te voeren en door haat, nijd, gramschap, en dergelijke beroerten de rede belet en het oordeel verduisterd wordt, zo is ook anderzijds een traag, loom en ongevoelig mens tot geen enkele fraaiheid van nut en is bijna een moeilijke last voor de aarde, die hem draagt: omdat, zoals gezegd is, de gematigde beweging aanspoort tot voortreffelijke daden. Hetwelk ook de leer is van de filosofen die *Aristoteles* navolgen. Zo zeggen ze dat de gramschap de vroomheid sterkt en dat een vergramde soldaat beter vecht dan een ander die niet bewogen is. En zoals de gramschap voor degenen die traag, loom en koud van nature zijn, verwekkende hun natuurlijke warmte, zeer nuttig is, zo is ook voor degenen die al te kribbig en

driftig zijn, of die geheel vet zijn, zeer goed dat zij door wat zorg, vrees of droefheid worden bezocht, opdat de hitte van hun geesten wat moge verkoelen en de lastige vettigheid van hun lichaam wat moge verminderen. Die alle eergierigheid misprijzen, schijnen weg te nemen de lust, die de mensen zouden hebben om iets loffelijks te verrichten, aldus door het verachten van naam en faam, gelijk *Tacitus* zegt, de deugd zelf mede veracht wordt. De overwinningen van *Miltiades* lieten *Themistocles* niet slapen en deze is geworden een van de vroomste helden van Griekenland. *Demosthenes* placht bedroefd te zijn als er een ambachtsman voor hem op was, en deze is de vermaardste van alle voorsprekers geworden. Zelfs de geleerdste wijsgerigen zouden nooit zo ver door hun studies gekomen zijn, ware het niet dat zij met een grote ijver en met een eerlijke gierigheid waren ontstoken geweest. Ja, ook degenen onder hen, zoals *Cicero* betuigt 1. *Tusc.* die geschreven hebben van het verachten van eer en glorie, zetten evenwel hun naam voor zodanige boeken, tonende dat zij de eer van hun werk niet verachten. Om voort te gaan, zouden wij de mensen van alle blijdschap, rouw, liefde, barmhartigheid gaan beroven? Zulks is onmogelijk, zulks is ondienstig, indien wij niet begeren dat de mens al zijn menselijkheid helemaal uittrekt. Wij moeten daarom begrijpen dat de genezing van onmatigheid van de bewegingen niet bestaat in het geheel wegnemen of met de wortels deze uit te trekken, maar alleen in het afsnijden en snoeien van datgene dat kwaad en overtollig is, en het goed te laten blijven. Daarin volgende het voorschrift van de goede geneesmeesters die slechts de kwade humeuren afzetten en de goede bewaren, zoals ook de hoveniers die het onkruid alleen uitwieden en de goede kruiden begieten, om zoveel te beter te kunnen groeien, de bomen ook wel te snoeien van overtollige takken, maar deze niet uit te roeien. Aldus moet men te werk gaan in 't bedwingen van onze beroerten en niet zonder onderscheid deze rukken uit de schoot van de natuur. Want in plaats van voordeel te doen, zou men achterwaarts gaan, en alles bederven.

Tot besluit, zijn de ontroeringen niets anders als bewegingen van het gemoed of van de ziel in haar gevoelige deel, die geschieden of om iets te begeren dat de ziel voor goed aanneemt of te vlieden hetgeen zij als kwaad beschouwt. Hieruit halen sommigen elf verschillende soorten van ontroeringen, anderen komen op zeven., velen tot vier, te weten, blijdschap, droefheid, hoop en vrees. Op deze laatste houdt het *Varro* het en het merendeel van de filosofen stellen twee aan de zijde van het goed en twee aan de zijde van het kwaad, hetzij zulks in de werkelijkheid zo is, of dat men zich er maar op laat voorstaan. Want de droefheid en vrees, zoals ze zeggen, zijn twee kwade meningen betreffende het ingebeelde kwaad, tegenwoordig of toekomstend, en volgens dezelfden zijn blijdschap en Hoop zijn twee goede inbeeldingen die als oogmerk hebben het tegenwoordige of toekomstende goed. Op deze vier bewegingen schijnt de dichter *Virgilius* 6. *Aeneid.* mede gedoeld te hebben in deze verzen:

*Daar is een hemels vuur in hun borst gesloten,
Daaruit een groot vermaak hun stond te zijn genoten,
Indien dit logge vlees, waarin de geest versmacht,
Geen kwade wegen ging, geen hinder in bracht;
Maar nu men vrees veelt, en velerlei begeren,*

*En dat en druk en vreugd ons beide placht te deren,
Zo gaat het anders toe, &c.*

Wij zullen alhier, zonder ons te binden aan enige verdeling, alleen behandelen zulke bewegingen van het gemoed die door hun ongeregelde het lichaam het meest ontstellen en de gezondheid beschadigen.”

Einde van hoofdstuk 1.

In de volgende hoofdstukken, blz. 85-214, behandelt Van Beverwijck achtereenvolgens droefheid, nijd, liefde, eergierigheid, gierigheid, blijdschap, gramschap en vrees. Bovendien verwijst hij naar het hoofdstuk over melancholie of zwaarmoedigheid in *Schat der Ongesontheit*, deel 2, blz. 375-404.

III. Hippocratisch = wetenschappelijk

Hier volgt nu wat Evert Dirk Baumann (1883-1966) heeft geschreven over de aard van het navolgen van Hippocrates. Voor de overeenkomstige zienswijze van Mandeville, zie *A Treatise of the Hypondriack and Hysterick Diseases* (1730), blz. 33-41.

E. D. Baumann, *Johan van Beverwijck, in leven en werken geschetst*, (dissertatie 1910), blz. 219-20: 'De *Schat der Ongesontheit*'.

“Het succes dat de *Schat der Gesontheit* had, heeft Van Beverwijck bewogen 'om het andere deel van de geneeskunst, dat is de eigenlijke geneeskunst, te weten, van het genezen der kwalen, die het menselijk lichaam van de gezondheid beroven, mede in 't licht te geven.' Uit de aard van de zaak is dit tweede geschrift veel minder populair van inhoud dan het boek over de eubiotiek. In klassieke rechtzinnigheid staan evenwel beide gelijk.

Reeds op de eerste bladzijde worden Hippocrates en Galenus gehuldigd als de 'voornaamste' onder de 'vernuftige en weetgierige mensen', die hebben getracht de dagelijkse ervaring, waaruit 'de geneeskunst haar beginsel en aanvang genomen heeft', 'te versterken door haar oorzaken te onderzoeken, aangezien deze niet geweten zijnde, de uitkomst bedrieglijk uitvalt.' Op hun grondslag hebben jongeren voortgebouwd omdat, daar toch 'door het korte leven der mensen niet alles geweten noch ondervonden kan worden', er ook na hun arbeid nog wel iets te onderzoeken en te leren over was gebleven. Aanvullen en bevestigen van wat de Ouden al hadden gegeven, heet dus hier wat de geneesheer tot doel mag wezen.

Evenwel met het gif wordt hier tevens het tegengif gereikt. Want het Hippocratische, dat bovenal wordt gehuldigd, is wel zeer weinig geschikt om op den duur een zweren bij 's meesters woord het hoogste ideaal te doen blijven. Immers door Hippocrates zelf worden ervaring en redenering als onuitputtelijke bron van nieuw weten aangewezen; de noodzakelijkheid der vrije vorsing wordt door hem met nadruk betoogd. Welk 'voorschrift wij volgende', zegt Van Beverwijck, 'zullen

niet bijbrengen als [slechts bijdragen] 't gene op redenen en ervaring gebouwd is. Want wij moeten niet steunen op de enkele en naakte ervaring, omdat deze, wanneer ze niet met redenen verknocht is, vol gevaar steekt.... Men moet ook niet op de redenen en het oordeel alleen blijven staan: zo vaak wordt bevonden dat hetgeen volgens de reden schijnt vast te staan, door de bevinding omgestoten wordt.'

Zo moeten dus redenering en ervaring elkaar aanvullen, en in eendrachtige samen- en wisselwerking het systeem der medische wetenschap opbouwen. Men ziet hier in het oude Hippocratismen de grondprincipes der moderne wetenschap reeds aangegeven, en begrijpt tevens, hoe een terugkeer op de grote geneesmeester van Kos al de mogelijkheid van een uitgaan boven wat hij leerde inzicht besloten hield."

IV. Anatomische analogieën in Van Beverwijck, *Schat der Ongesontheit*

In het werk van Mandeville komt het herhaaldelijk voor dat analogieën worden aangegeven tussen het menselijk lichaam en de staatsinrichting en werking daarvan in een land. Mandeville sluit zodoende aan bij een traditie, zoals mag blijken uit de volgende passages in Van Beverwijcks *Schat der Ongesontheit*.

"De Keizer *Justinianus* wijst in zijn *Institutie* drie algemene leringen aan, waaruit, als uit een fontein, alle wetten en geboden [*loyen*] spruiten, *Honeste vivere, alterum non laedere, & jus sum cuique tribuere*. Eerlijk leven, een ander niet beschadigen en een ieder het zijne te geven. Uit de ontleding en het gebruik van alle leden, zien wij dat de natuur ditzelfde in ons leven heeft geplant. Elk lid leeft wel in zijn beroep, beschadigt geen ander en geeft elk het zijne. De lever geeft het gehele lichaam voedsel, het hart het leven, de hersenen het gevoelen. Elk lid trekt zijn eigen voedsel naar zich toe en laat gaan hetgeen voor een ander dienstig is.

Ik zal nog verder gaan en erop wijzen dat het staatsbestuur [*'de Politye'*] zelf in de ontleding te leren is en dat men uit de onderlinge functie [*'ambt'*] van de voornaamste en dienstbare leden zien kan, hoe vorsten en magistraten behoren te regeren, en hoe de onderzaten moeten gehoorzamen. Uit de hersenen merken de overheden op hoe zij 't volk recht moeten wijzen; uit het hart hoe zij 't leven en welvaren van de burgers moeten bewaren; uit de lever hoe zij de stad of 't land van alle nooddrift moeten voorzien. Want de hersenen zijn 't opperste van 't lichaam als in een koningsstoel verheven zijnde, doen recht en verdelen de ambten in alle billijkheid uit, aan het werktuig der zinnen. Het hart, als een koning, beschermt met zijn levendige warmte het leven. De lever voedt, gelijk een milde prins, op zijn eigene kosten het huisgezin van 't ganse lichaam. Nu 't gewone volk zal ook lichtelijk de wetten van onderdanigheid uit het dienende werktuig kunnen ontlenen. Want de delen en de leden die in de buik zijn, staan allemaal ten dienste van de lever. De maag kookt de spijsen, de darmen verdelen ze, de galblaas, milt, nieren, waterblaas maken het paleis schoon en boenen de keuken uit. Alle delen van de borst dienen het hart, van het hoofd de hersenen en helpen zo elkaar. En indien er maar een met zijn functie ophoudt, dan valt terstond alle hoop in duigen. *Het oog*, zegt de Apostel 1. Cor. 12. 12: 21] *kan niet tot de hand zeggen: ik hoef*

u niet; of weer het hoofd tegen de voeten: ik hoef u niet. Want de leden hebben allemaal met elkaar te maken. En het een kan het ander niet in het minst ontberen. Evenzo gaat het in een gemeenschappelijke zaak, waar de meerdere de mindere, en de mindere de meerdere de hand moet bieden. Dit begreep de Romein *Menenius Agrippa* heel goed, die toen het gewone volk door oproer tegen de magistraat buiten de stad gelopen was en zich daar op de heilige berg verschanst had. Hij, door de magistraat gezonden zijnde om het te bedaren, gebruikte dit gesprek, dat bij T. Livius in 't tweede boek van zijn historie nog te lezen is.

Ten tijde, zei hij, toen de leden niet met elkaar zoals ze nu doen goed overeenkwamen, maar dat elk lid zijn eigen raad en eigen spraak had, waren de anderen slecht tevreden, dat al hun zorg, dienst en arbeid voor de buik was. Dat de buik zich in het midden lui en ledig hield en verteerde vast van de hoge boom alles wat de anderen aanbrachten. Hierover spanden zij met elkaar, dat de hand de spijzen niet aan de mond zou brengen, de mond niet zou ontvangen, de tanden niet zouden kauwen. Omdat ze door deze gramschap de buik willen uithongeren, zijn ze zelf en het hele lichaam uitgeteerd en heel mager geworden. Daaruit bleek dat de buik ook geen slechte dienst deed, en niet alleen zelf gevoed werd, maar ook de andere leden voedde, verspreidende door alle leden van het lichaam het bloed uit de verteerde spijzen gemaakt, waardoor hun leven onderhouden werd. Door deze gelijkenis uit de ontleding en de functie van de leden afgeleid, is het oproer bedaard en 't volk weer rustig in de stad gekomen.

Bovendien is de ontleding nog nuttig en nodig voor de MORALE FILOSOFIE en ZEDIGHEID. De deugd wordt door de *morale filosofen* gesteld in godzaligheid en vroomheid. Toen door de *anatomie* ontdekt werd het wonderbaarlijk schepsel van de mens, werd hij opgevoed om zijn schepper daarover te loven, en vermaand met een vroom en gematigd leven dit te onderhouden. Als hij het wezen, gedaante, gebruik, gesteldheid en de wonderbaarlijke kunst van elk lid en het werktuig van onze vijf zinnen goed doorziet, zal hij meteen opmerken welke manier hij moet aanhouden om deze goed te gebruiken. De gedaante van de mens is recht oevereind, de ogen zijn boven in 't lichaam geplaatst, om zoals gezegd is, niet op aardse dingen de blijven hangen, maar altijd opwaarts te zien naar de hemel, en zich met hemelse dingen te bekommeren. De natuur heeft twee oren, en die open geschapen, om te leren dat men eens zoveel horen moet als spreken. Maar een tong, met tien spieren en een vast band, gelijk als met een toom gebonden, en met de tanden, gelijk als met palissaden bezet, opdat de woorden tevoren goed overlegd en pas dan uitgebracht moeten worden. Die goed opmerkt de wonderbaarlijke overeenstemming van de leden onder elkaar, hoe dat geen ervan met gierigheid belast is, maar een ander van 't zijne mee deelt, die kan daaruit leren zijn begeerte te matigen en het gebrek van zijn evennaaste met mededogen te hulp te komen. Men ziet dikwijls dat iemand om het hoofd te beschermen, de hand aan 't geweer slaat. Zullen wij dan ook elkaar niet de hand bieden, omdat wij allemaal leden van een lichaam zijn? De ontleding wijst op de oorsprong van gramschap. Zwaarmoedige droefheid, vrees en dergelijke bewegingen van het gemoed, ontdekkende de plaats van de gal inde lever, van de zwarte en zware vochtigheden van de milt. Doordat wij zo de oorzaak van onze ontroeringen weten,

kunnen we deze gemakkelijk voorkomen en ons oplopende gemoed des te beter bedwingen.

Net zoals we zien dat de *anatomie* in de *morale filosofie* te pas komt, en dat wij onze manieren daaruit kunnen leren regelen, zo behoeft niet uitvoerig bewezen te worden, dat de NATUURLIJKE FILOSOFIE zonder haar niet kan bestaan en dat een *filosoof*, of wijsgerige, die de natuur van alles wat er in de wereld is, onderzoekt, zich in het bijzonder behoort te verstaan op de gesteldheid van 't edelste schepsel van de wereld. Ja zodanig, dat het in zich, als in een kort begrip, alles wat in de wereld is, omsluit. Onder alle delen van de wereld, zegt *Aristoteles*, is er door God almachtig niet fraaier, niet goddelijker geschapen dan de hemel. Niet alleen om zijn voortreffelijke en volmaakte gedaante, grote luister, bekwame bewegingen, maar ook om honderd andere dingen die wij uit zijn werking hier beneden ten volle zien. De hemel heeft maar een gedaante, te weten de ronde. Maar het hoofd heeft er geen een of twee, maar alle die er zijn: de *ovale*, dat is eivormig langwerpig in de ogen, de *piramidale*, dat is langwerpig spits opgaand in de neus en verder allerhande in de beenderen waar deze aardse hemel door gestut wordt. De hemel heeft zijn sterren, het hoofd zijn ogen. De hemel behoudt in zijn draaien altijd de bovenste plaats. Het hoofd, al wordt het in het wandelen bewogen, blijft evenwel altijd omhoog. De hemel werkt door zijn invloed op de gehele wereld, het hoofd op het gehele lichaam. Indien het draaien van de hemel gestuit zou worden, zou alles wat hier beneden is ook stil staan en als het hoofd rust, dan rust ook het verdere lichaam. Men ervaart ook een grote overeenkomst tussen het hoofd en de hemel. Want als de hemel door donkere wolken betrokken wordt en met regen of sneeuw dreigt, schijnt dat ons op het hoofd te drukken en krijgen wij daarvan hoofdpijn, draaiingen, duisterheid en zinkingen, die niet eerder overgaan voordat de lucht op klaart en de hemel zich weer helder vertoont."